

## ДЕНЬ ПЕРШИЙ

*Субота, 10 червня літа Божого 1654-го.*

КОЗАЦЬКЕ СОТЕННЕ МІСТО РАШКІВ НА ДНІСТРІ. УРОЧИСТА ЗУСТРІЧ ПАТРІАРХА. ПОВНОЛЮДДЯ. НАБОЖНІСТЬ КОЗАКІВ. ВИСОКА ОСВІЧЕНІСТЬ. ВРОДА МАЛЕНЬКИХ ХЛОПЧИКІВ, ЇХНІЙ ГАРМОНІЙНИЙ СПІВ. СИРОТИ І ВДОВИ. ПІДСТУПНІСТЬ ЛЯХІВ. ВІДСТАНЬ ВІД РАШКОВА ДО ПУТИВЛЯ.

**Н**аступного дня вранці, в суботу, 10 червня (1654 р.), ми підїхали до берега великої ріки Дністра, яка розмежує країну молдовську з країною козаків. Ми переправилися через ріку на суднах (радше всього, поромом, що його, як і в Могилєві-Подільському, утримував магістрат. — *М.Р.*). Наш владика патріарх одягнув мантию й тримав у правиці хрест, бо в країнах козацькій та московській існує звичай, за яким благословляти можна не інакше як тільки з хрестом. У лівій руці він тримав срібну патерицю.

Напередодні, як це узвичаєно, наш владика патріарх листовно сповістив про наш приїзд. Зійшовши на берег, ми підняли дерев'яного позолоченого хреста, замовленого нами в Молдові, на високій червоній тичині; його ніс один з панотців, як то заведено в країні козаків, де тільки перед патріархом носять хрести на тичині. Назустріч йому вийшли тисячі люду, сила-силенна (нехай Бог благословить і примножить їх!). То були мешканці міста, назва якого Рашків. Це дуже велике місто, засноване на березі згаданої ріки, воно має дерев'яну фортецю й дерев'яний замок з гарматами.

Серед тих, хто зустрічав нас, були, по-перше, сім па-нотців у фелонях (верхній одяг священників, ризи. — *МР.*), з хрестами, бо у місті сім церков, затим диякони з багатьма корогвами й свічками, потім сотник, тобто ко-мендант фортеці й міста, військовий отаман, козацтво й півчі, які, немовби з єдиних уст, співали приємними го-лосами стихирі (похвальні тропарі, тобто вірші. — *МР.*). Усі попадали ниць перед патріархом і укліяли навко-лішки доти, поки не увели його до церкви. У домівках ні-кого не залишилося, навіть малих дітей — усі повиходи-ли зустрічати нашого владику патріарха.

А поселили нас у господі одного знатного козака.

Напередодні четвертої неділі по П'ятдесятниці (п'ятдесятий день Воскресіння Ісуса Христа, коли Святий Дух у вигляді язиків огненних зійшов на святих апостолів. — *МР.*) ми відстояли в них повечірню, уранці — надранню, а потому — обідню, яка тривала до полудня. Отут уперше настав для нас час потрудитися у поті лица, бо в усіх козацьких церквах до землі московитів нема на чому сидіти, навіть для архиєреїв (архиєрей — первосвященик, у православ-

ній церкві особа, що належить до вищих священнослужителів. — *МР.*) Уяви собі, читачу: вони стоять од початку до кінця служби незворушно, немов камінні, безупинно доземно кланяються й усі гуртом, ніби з єдиних уст, співають молитви, і найдивовижніше, що в усьому цьому беруть участь і маленькі діти. О Боже, Боже! Як довго тривають у них молитви, співи й сама літургія!.. (Послідовна служба Божа, під час якої учиняється таїна євхаристії, тобто причастя; нема нічого дивного в тому, що чужоземних мандрівників просто-таки вражала ревна набожність наших предків; козаки, як сказано в «Історії русів», вважали, що у світі нема нічого важливішого понад батьківську, себто православну, віру, Божественну, єдину в людстві; послалися на апостола Павла, наймудрішого з мудрих, який сказав наприкінці віку свого, що течію життя скінчив і віри дотримав, та подякував Богові за те якнайревніше; а якщо такий великий муж і ревнитель Бога та угодник Його, підкріплюваний завжди благодаттю згори, коли уже він дякує Богові за дотримання віри в Нього, то нам, грішникам сущим, чи не треба з усієї сили дбати про дотримання своєї батьківської віри, якою живемо, рухаємось і єсьми. — *МР.*)

Та ніщо так не дивувало нас, як врода маленьких хлопчиків і їхній спів, що линув із самого серця, у гармонії зі старшими.

Справді, спів козаків утішає душу й відганяє журботу, бо він приємний, іде від усього серця й неначе з єдиних уст. Вони дуже люблять співати за нотами ніжні й солодкі мелодії.

Починаючи з Рашкова й по всій землі русів, тобто козаків, ми помітили пречудову рису, що збудила у нас подив: усі вони, за винятком небагатьох, навіть більшина їхніх дружин і доньок, уміють читати і знають порядок церковних служб та церковні

піснеспіви; крім того, панотці не залишають сиріт напризволяще, аби ті невігласами вешталися вулицями, навчають грамоти.

Як ми завважили, у цій країні, тобто у козаків, безліч удів та сиріт, бо, відколи появився гетьман Хміль, і досі не припинялися страшні війни. Упродовж усього року, вечорами, як зайде сонце, ці сироти ходять попід хати просити милостиню, співаючи хором гімни Пресвятій Діві, й так пречудово, що той спів полонить душу навіть на великій відстані. За свій спів вони отримують з кожної хати милостиню грішми, хлібом, іншим харчем або чимсь таким, що придатне для прожиття, поки не закінчать навчання. Ось чому більшина з них письменна. Число освічених особливо зросло, відколи появився Хміль (дай, Боже, йому довго жити!), котрий звільнив ці краї й визволив ці мільйони незліченні православних з-під ярма ворогів православної віри — проклятих ляхів (як після цього не усміхнутися поблажливо на вигадки польського історика Ф. Равіти-Гавронського, буцімто сам гетьман і найближче його оточення були невігласами, не вміли ні читати, ні писати, не тямили жодної мови, крім «хлопської»?.. Відомо, зазначає авторитетний український історик Володимир Сергійчук, що полковники Михайло Кричевський і Станіслав Морозенко знали латинську, німецьку та французьку мови, Іван Богун — латинську, німецьку й шведську, Максим Кривоніс — англійську; сам гетьман володів латинською, німецькою, французькою, турецькою, татарською, не кажучи вже про польську та московську. — *МР*).

А чому я називаю ляхів проклятими? Та тому, що вони повелися мерзенніше, ніж лукаві ідолопоклонники, завдаючи мук щирим християнам, аби знищити саме ім'я православних. Нехай увічніть Бог володарювання турків навіки-віків! Вони-бо тільки беруть харадж (данину з немусульманського населення ім-

перії. — *МР.*) І не втручаються у справи віри, чи буде вона нусайрїтська (нусайрїти — секта мусульман-шиїтів. — *МР.*), іудейська чи самарянська (самаряни — секта, що відокремилася від іудейської релігії. — *МР.*). А ці прокляті не задовольнялися хараджем і десятиною з братів Христових, яких вони тримали в рабстві, а віддавали їх у наругу ворогам Христовим — жорстоким іудеям, як ми згодом про це розповімо за вірогідними джерелами. Вони не тільки забороняли їм будувати храми й проганяли панотців, які знали таємниці віри, а й гвалтували їхніх благочестивих дружин і доньок. Бог, бачачи їхню пихатість, підступність і жорстокість у ставленні до своїх братів християн, послав на них свого вірного слугу та раба Хмеля, котрий помстився їм, завдав рішучого удару їхньому чванству та гонорові і їхньою поразкою потішив ворогів їхніх, піддав їх приниженню, презирству, як ми згодом розповімо про все, що їх стосується.

Повернемося до оповіді. За їхніми розрахунками, нам належало проїхати від цього Рашкова, кордону козацької держави, до Путивля, де вже пролягає межа московитів, близько вісімдесяти великих козацьких миль. У цих краях довжина доріг вимірюється милями, а миля у них — це відстань, яку долають за три години їзди верхи або в екіпажі зі швидкістю, що переважає прудкість гінця (козацька миля дорівнювала семи з половиною кілометрам. — *МР.*). Отак ми завжди їздили, як у них і заведено. Польська чи козацька миля дорівнює п'яти милям нашої країни. Оці вісімдесят миль складають відстань од півдня до півночі козацької землі, як ми це згодом пояснимо.

## ДЕНЬ ДРУГИЙ

*Неділя, 11 червня літа Божого 1654-го.*

МІСТО ДМИТРАШКІВ. УРОЧИСТА ЗУСТРІЧ ПАТРІАРХА. ПОВНОЛЮДДЯ. ЦЕРКОВНА СЛУЖБА. ЗГАДКА ПРО МОСКОВСЬКОГО ЦАРЯ ОЛЕКСІЯ. ОПОВІДЬ ПРО ВЗАЄМИНИ КОЗАКІВ І ЛЯХІВ, ВІЙНИ ПОМІЖ НИМИ, ПОВСТАННЯ ХМЕЛЬНИЦЬКОГО, ПІДСТУПНИЙ НАПАД ЛЯХІВ НА ЗЕМЛЮ КОЗАКІВ ПЕРЕД ВЕЛИКОДНЕМ.

**М**и вирушили з Рашкова в згадану неділю, 11 червня, після полудня з десятьма козаками супроводу. Подолавши понад дві великі милі, надвечір ми прибули до іншого міста, назва якого Дмитрашків.